

Чернюк С. Українські вальдшнепи: концептуальні особливості однойменних творів Остапа Вишні й Миколи Хвильового // Літературознавчі студії. – Вип.25. – Київ: Вид.-во КНУ ім.Т.Шевченка, 2010.

Українські вальдшнепи: концептуальні особливості однойменних творів Остапа Вишні й Миколи Хвильового.

Чернюк С.Л., канд.філол.наук,
Житомирський державний університет
ім. Івана Франка

Полювання – один із найдавніших видів людської діяльності. Отож і художнє відображення мисливського промислу має тисячолітні корені. Літературні згадки – також із найдавніших часів. Мабуть, першим мисливцем, який відверто й заслужено похвалився своїми мисливськими подвигами в давньоукраїнській літературі, був Володимир Мономах: «з тринадцяти літ...з Чернігова вийшовши...» «походи діяв і лови... по сто звірів загонив і брав без усякого зусилля... крім лову турів... тому що з отцем ловив усякого звіра...коней диких своїми руками в'язав...Два тури на рогах підкидали мене з конем, олень мене один бив рогами і два лосі... Вепр мені на бедрі меча одірвав, ведмідь мені біля коліна пітник укусив...та Бог мене уцілілим зберіг» [1, с.165].

У «Руській правді» правничі вказівки щодо порушення мисливської власності й мисливських правил посідають одне з чільних місць. Артикули Литовського статуту 1588 року, що діяли з 80-х років XVI століття на значній території України, переважно були аналогічними до «Руської правди», дещо доповнюючи її. А від початку XIX століття більша частина Статуту повторювалася в "Збірнику малоросійських прав". Великої ваги надавалося питанням лісокористування загалом і мисливства зокрема у документах часів Козацької республіки (Див.: [2]). Українська література ретроспективно зафіксувала любов українських гетьманів до полювання (скажімо, епізодичні згадки в М.Старицького «Молодість Мазепи», «Берестечко» Ліни Костенко)

Належачи пізніше переважно до шляхетських розваг і, відповідно, шляхетської літератури (першим зразком польської художньої літератури на тему мисливства вважається поема Томаша Белявського «Мисливець» (1595) - про полювання Стефана Баторія, натомість українська тема виринає в спогадах про полювання в «Пані Тадеуші» Міцкевича) або – «дворянської» російської літератури (твори А. Сумарокова, Г. Державина, С.Аксакова, Л.Толстого, І.Тургенєва, Н.Некрасова, А.Фета, І.Буніна), в українській літературі мисливська тематика виступає спорадично й коротко: люблять полювання Мирон із «Хіба ревуть воли...» Панаса Мирного, Сава із «Землі» Ольги Кобилянської, наявні короткі згадки про полювання у творах Михайла Коцюбинського, Івана Франка або у спогадах – як про І.Тобілевича. Інтенсивно повертається в українську літературу мисливська тематика в період «Розстріляного відродження», коли з'ясовується, що полюванням захоплюються М.Рильський, Майк Йогансен, Микола Хвильовий, Остап

Вишня, М.Куліш, Ю. Смолич, Олекса Слісаренко та інші українські письменники. З'являється ряд творів із такою тематикою («Мисливські оповідання добродія Степчука» Миколи Хвильового, «Подорож ученого доктора Леонардо...» Майка Йогансена, «Вальдшнепи» Миколи Хвильового, написані вже пізніше, по закінченні другої світової, «Мисливські усмішки» Остапа Вишні та інші).

Увагу серед творів на «мисливську» тематику привертають однойменні – «Вальдшнепи» Миколи Хвильового й «Вальдшнеп» Остапа Вишні. Назви специфічні тим, що відразу встановлюють цільового реципієнта: пересічний читач не зобов'язаний знати, що вальдшнеп – об'єкт полювання, а навіть - що це назва птаха. Якщо Остап Вишня вміщує свою усмішку в збірнику «Мисливські усмішки» й тим упрозорує читацькі сподівання, то твір Миколи Хвильового прямо назвою окреслює коло найбільш адекватних читачів: мисливці й – досвідчені читачі (про це далі). Хороший варіант - друзі зі спільного полювання.

Роман (повість [3, с.3]) «Вальдшнепи» вже перебував у центрі уваги науковців, вивчено його структурні, композиційні, ідейні, контекстуальні, інтертекстуальні особливості (Див., наприклад, О.Соловей («Особливості стилю новелістики Миколи Хвильового», 1999), М.Руденко («Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового», 2004) Ю.Безхутрий («Художній світ Миколи Хвильового», 2003) та ін.). Цей твір певною мірою випадає з ряду «справді мисливських», оскільки «орнітологічна» назва не вказує ні безпосередньо на зміст, ні на мисливство й лише при використанні біографічного методу дослідження дає прив'язку до мисливської тематики. Можна лише здогадуватися, яким би мало бути закінчення твору про двох друзів, які приїхали на відпочинок і полювання з української столиці до села і як була б обґрунтована назва. Поза тим значення твору в житті й доробку Миколи Хвильового настільки вагоме, що одне з останніх досліджень - Юрія Шаповала за документами НКВС – має назву «Полювання на «Вальдшнепа». Як з'ясувалося, радянська служба за Хвильовим закріпила назвисько «Вальдшнеп».

Усмішка «Вальдшнеп» посідає не настільки помітне місце в творчому доробку Остапа Вишні. Це лише одна з його «Мисливських усмішок». Проте однакові назви засвідчують очевидний зв'язок між творами друзів.

Згаданий птах давно інтригував мисливців. Його яскраве пір'я, що використовується у виготовленні високоякісних пензлів, специфічний політ – тяга, поведінкові особливості, а також особливості полювання й приготування зосереджують на собі увагу.

Микола Хвильовий не був першим, хто в художній літературі виніс назву вальдшнепа в назву твору. Він, вочевидь, скористався традицією – Хвильовий володів французькою, знав творчість Мопасана і, ймовірно, читав «Оповідання вальдшнепа» (1885) й саме оповідання «Вальдшнеп» - окремо чи як частину новели «Божевільна». Мопасан, як відомо, товаришував із Іваном Тургенєвим і поділяв його мисливські захоплення. А також поділяв захоплення прозою ще одного мисливця - Л.Толстого.

Л.Толстой в «Анні Кареніній» (і А.К.Толстой у поезії «На тяге») подають опис полювання на вальдшнепа, але визнаний найгарніший опис такого полювання належить Тургенєву: «За четверть часа до заходу солнца, весной, вы входите в рощу, с ружьем, без собаки. Вы отыскиваете себе место где-нибудь подле опушки, оглядываетесь, осматриваете пистон, перемигиваетесь с товарищем. Четверть часа прошло. Солнце село, но в лесу еще светло; воздух чист и прозрачен; птицы болтливо лепечут; молодая трава блестит веселым блеском изумруда... Вы ждете. Внутренность леса постепенно темнеет; алый свет вечерней зари медленно скользит по корням и стволам деревьев, поднимается все выше и выше, переходит от нижних, почти еще голых, веток к неподвижным, засыпающим верхушкам... Вот и самые верхушки потускнели; румяное небо синее. Лесной запах усиливается, слегка повеяло теплой сыростью; влетевший ветер около вас замирает. Птицы засыпают... В лесу все темней да темней. Деревья сливаются в большие чернеющие массы; на синем небе робко выступают первые звездочки... Еще раз прозвенел над вами звонкий голос пеночки; где-то печально прокричала иволга, соловей щелкнул в первый раз. Сердце ваше томится ожиданием, и вдруг - но одни охотники поймут меня, - вдруг в глубокой тишине раздается особого рода карканье и шипенье, слышится мерный взмах проворных крыл, - и вальдшнеп, красиво наклонив свой длинный нос, плавно вылетает из-за темной березы навстречу вашему выстрелу.

Вот что значит "стоять на тяге" [4, с.19].

Вальдшнеп належить до ряду куликоподібних – досить розповсюдженого на території України навіть сьогодні і, зрозуміло, в XIX - перші десятиліття XX ст. Ученим відомо 180 видів цього ряду, до найбільш розповсюджених належать також кроншнеп, бекаси та інші бекасоподібні, дупель, чибіс, турухтан. Багато птахів із куликоподібних виступають об'єктами мисливських зацікавлень, але лише вальдшнеп здобув таку популярність у мисливців-письменників. Що ж так привертає письменницьку увагу?

Серед куликоподібних вальдшнеп вирізняється насамперед тим, що він не болотяний птах, як інші, а – лісовий. З прагматичного погляду це вже є достатньою підставою для мисливських симпатій, адже ліс або підлісок як місце полювання – комфортніший за болото. Полюють на вальдшнепа навесні й восени у вечірній час. Більш виправданим із екологічного погляду вважається осіннє полювання, але зі спортивного й емоційного – так звана «весіння тяга», що триває короткий період десь наприкінці квітня. В основі її лежать своєрідні «шлюбні ігри» вальдшнепів.

Після весняного перельоту самці вальдшнепів у передсутінковий час вилітають на кружляння над верхівками дерев. Цей виліт і кружляння одержали у мисливців назву «тяги». Під час польоту вони видають своєрідні звуки, які фахівці з мисливства передають складами «квог-квоог-цісі» й називають «хорканням» і «ціканням». «Хоркання» звучить протяжно, скрипучо й глухо, а «цікання» - різко й уривчасто. На такі звуки самка,

знаходячись на землі, відповідає також певним звуковим сигналом, після чого самець каменем спускається на землю до самки й припиняє тягу. Завдання мисливця – відшукати ймовірні місця «тяги», зачітисся в зручному для пострілу місці й дочекатися вильоту самця або самців. Відстріл ведеться саме під час такого польоту вальдшнепа.

Один із відомих фахівців із мисливства, мисливець із 60-тирічним стажем, В. Герман писав: «Я вважаю полювання на бекаса з лягавим псом одним із найцікавіших і ставлю її на друге місце після весняної тяги вальдшнепа» [5, с.21] З ним погоджується автор довідки мисливського форуму «Відстріл вальдшнепів на тязі, поза сумнівом, найбільш красиве, найбільш поетичне полювання» [Див. 6]. Автор мисливського підручника – В. Греков прояснює : «Дія унікальної «пісні» вальдшнепа на тлі звуків лісу, який засинає, така емоційна, що запам'ятовується назавжди... Знову пережити таємничий вечір може лише той, хто був у весняному лісі, вдихав його запахи, слухав дзюркотіння струмків, стихаючий хор дивовижно соковитих голосів дроздів і зорянок, зрідка вплетений у нього барабанний бій дятлів, голоси качок і гусей, трубний перегук журавлів...» [Див.:7].

Таким чином, весняне полювання на вальдшнепа здобуло посилену увагу письменників в силу чинників, серед яких головні - відчуттєві. Навесні, коли людина знаходиться в стані «гормонального піднесення», вона гостріше реагує на й без того гострі подразники: візуальні - краса весняного лісу, чіткий динамічний силует птаха в останніх променях сонця на присмерковому небі; звукові – легкий шум дерев, голоси безлічі птахів і на їх затихаючому тлі – звук вальдшнепа; запахів й певною мірою смакові – землі й трави після снігової «бідності» природних запахів; дотикові – весняної свіжості повітря. Необхідно врахувати потужні адреналінові й, швидше за все, ендорфінові, виплески – мисливець має проявити сприт і влучність. А якщо мисливець ще й гурман, то він добре пам'ятає смак страв із вальдшнепа: «Цей кулик належить до королівської, красної, загально визнаної й вишуканої дичини, котру смажили, тушили, парили й навіть запікали в глині під вогнищем, але, поза тим, знали про нього набагато менше, ніж про більш скромну здобич. Цій обставині сприяли особлива прихованість птаха, розріджене проживання в лісах і присмерково-нічна активність» [7].

Потужний спортивний інтерес пов'язаний також зі «спортивною чистотою» полювання на вальдшнепа – влучність залежить не від того, чи ковзнется нога чи вгрузне в болото, чи змерзнуть пальці (як на зимовому полюванні), не від відчуття небезпеки чи якихось сторонніх факторів, а саме від мисливської майстерності – чи правильно розраховане місце сховку мисливця, простір для пострілів, зокрема, висота дерев, «випередження» для пострілу в польоті, чи зумів мисливець почути й розрізнити характерні звуки вальдшнепа, зосередитися й справитися з нервами, нарешті – чи уважно вивчив місцевість, щоб віднайти підстреленого птаха – з його пістрявим захисним оперенням, що зливається з оточенням, у присмерку.

Крім зазначених чинників відчуттєво-емоційного, фізіологічного чи вузькопрагматичного характеру є, звичайно, такі, що потребують думки, посиленої чуттєвості, уяви й рефлексії – саме мистецьких складових.

Насамперед, предметом для мистецьких міркувань і зображення може бути емпативне уподібнення письменника (переважно все ж – гуманіста) з польованим птахом. Адже вальдшнеп гине тоді, коли злітає в небо в очікуванні так би мовити «кохання», сподіваного «піку щастя». Якщо згадати, що полігамність самця вальдшнепа встановлено лише нещодавно [Див.: 7], то письменники ХІХ – початку ХХ століть цілком могли притримуватися версії про його моногамність. Отож, це вальдшнеп, котрий прагне віднайти свою єдину кохану – а натомість – постріл (згадати епізод арешту Миколи Костомарова – логіка того часу!). Драматизм ситуації прояснює, чому в оповіданні «Єрмолай і мельничиха», з якої вище цитовано уривок про «тягу», Тургенєв насправді розповідає драматичну історію кохання кріпачки й лакея, яких перед самим шлюбом розлучили господарі. А соціально «легші» Мопсанові «Оповідання вальдшнепа» - про людські драматичні переживання й стосунки.

Японський письменник Рюноске Акутагава в 1914 році зворушливу новелу про стосунки Тургенєва й Льва Толстого називає – закономірно - «Вальдшнеп». У новелі йдеться про те, як два письменники з винятковою чутливістю намагаються прислухатися до думок і слів один одного.

Остап Вишня теж у своїй усмішці зосереджується не на зображенні полювання, а саме на зображенні людських стосунків: і двох друзів, і стосунків закоханих.

До деяких із «мисливських» усмішок гуморист подає присвяти: «Дика коза» - Ю.В.Шумському, «Бекас» - Г. І. Косарьову. До усмішки «Вальдшнеп» присвята відсутня. Але зміст свідчить сам за себе. Усмішка складається з двох відносно самостійних частин і розпочинається з діалогу двох товаришів. Оповідач пропонує своєму «вірному товаришеві по охоті» їхати на весняне полювання на вальдшнепів, але товариш відмовляється – він визнає лише осіннє полювання, коли птахи вже спарувалися, виводки повиростали й самці стають «на тягу» так би мовити «для розваги». Свою відмову він підкріплює розповіддю з власного життя, у якій і виступає зазначене «емпативне» уподібнення героя з вальдшнепом. Адже колись у 18-річному віці навесні домовився наш герой про суботню зустріч із коханою (як поснуть батьки). Дуже тяжко було йому дочекатися суботи, а коли настав очікуваний день, то він убрався якнайкраще, якнайакуратніше і на крилах летів до коханої. Але замість коханої Галі зустріли його чоловічі стусани. З тих пір товариш оповідача не ходить на весняне полювання на вальдшнепів: «І коли я підіймаю рушницю й беру його на мушку, я не селезня бачу на озері, я бачу себе на перелазі і... опускаю рушницю! Ні, друже мій, навесні я не полюю» [8]. Розповідь сповнена надзвичайного (навіть як на лірика Остапа Вишню) ліризму й не зовсім звичайної для основного «простонародного стилю» Остапа Вишні іронії.

Кілька знакових художніх деталей підказують, що цю усмішку присвятив Остап Вишня Миколі Хвильовому. Насамперед - друзі часто разом полювали, а назва усмішки «Вальдшнеп» прямо нагадує відповідну назву твору Миколи Хвильового. Є й приховані натяки. У творі Хвильового зовнішня колізія розгортається між чоловіком і двома жінками – Ганною і Аглаєю, тож Вишнина Галя є таким каламбуром – Аглая – Галя або також Ганна – Галя.

Образ вальдшнепа й ситуація в усмішці постають драматичними, якщо врахувати додаткові особливості полювання на вальдшнепа. Поданий вище спосіб полювання на тязі є так би мовити «чистим», чесним. Але існують також інші способи, які полягають не в мисливському чесному очікуванні, а у виманюванні самця вальдшнепа «на самку» або «на супротивника», оскільки під час тяги відбувається не лише парування, але й окреслення територій самців. Виманювання здійснюється за допомогою «манка» - спеціального приладу, що видає звуки, схожі на вальдшнепові, зрідка – за допомогою «профілю» - вирізаного з дерева макета птаха, який розміщується в траві, а інколи – просто підкиданням якогось рябуватого предмета вгору (домінантні – найсильніші – вальдшнепи «на тязі» бувають досить агресивні й можуть атакувати, не розбираючи, навіть шапку). Мисливські довідники підкреслюють неетичність таких форм полювання, не лише тому, що це «нечесно», але й тому, що так нищать найсильніші, найбільш спроможні до розмноження птахи.

Така семантика проступає в усмішці дотично й приховано, адже товариш із твору Остапа Вишні зрештою переводить розмову на полювання на качок: «А й тепер, коли іноді умовляють мене поїхати на весняне полювання, і я стану де-небудь над озерцем і бачу, як на качачий крик, крик, у якому і хотіння, і прохання - та де прохання, - моління! - коли на такий крик мчить зачарований селезень і каменем падає в воду, - прекрасний, як казка, в своєму весняному вбранні, як писанка, всіма кольорами розмальований, - я завмираю. Отакий я біг левадою до Галі...» [8]. Але якраз дотична семантика, враховуючи підкреслений Соломією Павличко «подвійний дискурс» радянської літератури [9, с.174-176], і є тут основною в найбільш адекватному сприйнятті письменницької волі.

Усмішка Остапа Вишні – світлий і болючий спогад про роман Миколи Хвильового «Вальдшнепи», в якому двоє друзів-мисливців стають здобиччю двох московок (або здобиччю через двох московок). Попри незакінченість твору – відчутна його потужна інтертекстуальна основа: крім Карамазова з «Братів Карамазових», Аглая з «Ідіота» Достоевського, дискурс Флобера (який, до речі, сприяв появі в літературі молодого Мопасана), Згадки про Війона, «перекинчика Гоголя», алюзії до «Сміху» М.Коцюбинського й «Двох московок» І.Нечуя-Левицького.

У «Вальдшнепах» Миколи Хвильового - всі, крім весни (час у творі – липень-серпень), атрибути «нечесного» полювання. Дружба Дмитра Карамазова й товариша Вовчика, в якій суперництво – найменш проявлене. Але виразно проступають мисливський «профіль» - Аглая – яскрава

(«рубенсівська», тілесно наголошена) самиця і «манок» - її категорична некомуністична українськість, на які так легко «ловиться» Карамазов, забувши про свій власний мисливський досвід. Невесняне полювання двох друзів-мисливців, які потрапляють у драматичні особистісні стосунки – товариські й любовні – адже це і є усмішка «Вальдшнеп» Остапа Вишні.

Література:

1. Володимир Мономах. Поучення (уривки) // Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М.М.Сулима. – К.:Рад. школа, 1001. – 163-166 с.
2. Гапоненко Володимир. Природоохоронні напрями в державницькій політиці українського козацтва // www.cossackdom.com/cossack21/gapon_priroda.htm
3. Цюп'як І. К. Поетика повістей Миколи Хвильового. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / І.К. Цюп'як; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2002. — 14 с.
4. Тургенев И. С. Ермолай и мельничиха. Тургенев И. С. Полное собрание починений и писем: В 30 томах. Т.:3: Записки охотника 1847-1874 г.г.– М.: Наука, 1979. – С.19-30.
5. В.Е. Герман. Охота на болотную и луговую дичь. 3-е изд., перераб., доп. - М.: Физкультура и спорт, 1983. - 64 с.
6. <http://www.tigr.info/oxota/9.htm>
7. Греков В. Тайнственный вальдшнеп // Охота и охотничье хозяйство. – 1990. - №9 // http://piterhunt.ru/content/category/biologicheskie_svedeniya
8. Остап Вишня. Мисливські усмішки // <http://lib.ru/SU/UKRAINA/VISHNYA/mislivsk.txt>
9. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447с.